

*О.М. Машкін
(м.Київ)*

**ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ ІНОЗЕМНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА
ЗАХИСТІ ІНТЕРЕСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У СХІДНІЙ ВІЙНІ
1853-1856 рр.**

Дана глобальна подія, вибухнувши у середині ХІХ ст., була зіткненням двох кардинально протилежних економічних, політичних, соціальних та культурно-релігійних систем. З одного боку православ'я, самодержавство, народність з їх общинною власністю на велику частку засобів виробництва, корпоративізмом і потуранням спробам духовної самоорієнтації, а з іншого - демократичні тенденції, лібералізм, вселаддя грошей, тотальне прагнення до прибутків понад усе, до існування за принципом: «Хай навіть не бути, але мати!».

Захід першим кинув виклик своєму потенційному супротивникові. Наче забувши, що його назва у перекладі з однієї стародавньої мови означає не що інше, як «морок», він дозволив собі безапеляційно втрутитися в долю Єрусалима, – цієї найбільшої святині всього християнського світу. Зчинивши тиск на керівництво Блискучої Порти (а саме її султанові й належало тоді це місто), Париж та Лондон домоглися передачі ключів від брами головного тамтешнього храму виключно у відання папи римського. Коли ж офіційний Санкт-Петербург заявив протест, його було демонстративно проігноровано. Забувши про ту допомогу, що надали їй російські війська в боротьбі з революційним насильством 1848 р., цей крок Великобританії й Франції підтримала Австрія, фактично назавжди поклавши край монархічній солідарності як принципу міжнародних стосунків.

У значній кількості сучасних історичних досліджень дане гігантське збройне протистояння військ самотнього Миколи I і коаліції іноземних держав нерідко чомусь називають Кримським, тим самим штучно зводячи весь геополітичний простір його до розмірів маленького півострова на північному узбережжі Чорного моря, котрого воно дійсно торкнулося, але лише певним та далеко не основним чином. І робиться це настільки категорично, що не може бути й мови ні про які суб'єктивні помилки чи схиблення, яких тут справді немає, а вищезазначений феномен пояснюється вельми просто.

Річ у тім, що в Криму союзники дійсно здобули декілька перемог, надзвичайним напруженням зусиль зробивши цю територію полігоном власного військового тріумфу. А раз так, то хай, як вони вважали, і вся війна отримає відповідну назву. Тоді набагато легше буде пояснювати світові надзвичайну агресивність наступних «миротворчих угод» (зокрема Паризького трактату), аргументувати міф про технічну відсталість і варварство росіян, робити вигляд, ніби інших фронтів зіткнення (де британці, турки та сардинці зазнавали постійних поразок) не існувало зовсім.

Однак є ще й інша складова проблеми - позиція пересічного європейця стосовно війни. Панує думка, що всі без винятку мешканці континенту ненавиділи своїх східних сусідів. А дехто (наприклад, як пишуть, видатний німецький археолог Г. Шліман), вимушено працюючи серед них, щохвилини мріяв якнайшвидше повернутися на свою батьківщину.

Щодо останнього «героя», то цей «нарвський першої гільдії купець» заробив шалені гроші на постачанні російському інтендантству недоброякісних товарів, що в свою чергу пізніше дозволило йому, шляхом придбання значних ділянок землі у відповідних регіонах тодішніх османських володінь дістатися до шарів гомерівської Трої (левоу частку котрих останній, як дилетант від археології, просто зруйнував, а знайдені там історичні скарби поцупив). Однак не він та йому подібні цікавлять нас, а русофіли Чехії, Словаччини й Галичини, москвофіли Стамбула, «російські партії» на берегах Темзи і Сени тощо. Й, звичайно ж, їх місцевий прояв, тобто знатуралізовані вихідці з-за кордону й їхні нащадки у самій імперії, котрі, розмовляючи між собою на різних мовах, героїчно відстоювали її тоді на просторах від Ясс до Берінгової протоки, від Білого до Японського морів.

В боротьбі за Дунай слід відзначити дії полковників графа Алопеуса (розгром ворога при селищі Чепурчені) та Веймарна (зіткнення під Модлавитою), капітана Халкіонова (перемога при Журжі). Тут же розпочався бойовий шлях талановитого російського військового інженера генерала Шильдера. «Зробіть ласку, - писав про нього головком князь Горчаков воєнному міністру, - пришліть до мене у Південну армію цього самородка. Я готовий віддати за нього цілу дивізію»¹. Крім того, Дунайською флотилією керував контр-адмірал Мессер. Прослідковується й участь у бойових діях барона Остен-Сакена (третій піхотний корпус, райони Седненського, Кімітського та Георгієвського гирл) – одного з нащадків уславленого коменданта Парижа 1813-1814 рр. і київського генерал-губернатора².

При зайнятті Молдавії й Валахії ударним 5-м піхотним корпусом керував генерал-лейтенант О.М. Лідерс (1796-1857 рр.), а 15-ту легку кавалерійську дивізію, що входила до його складу, очолювали генерал-майори Фішбах та Енгельгардт. Напередодні битви за Ольтеницю (23 жовтня 1853 р.) обіляштинським угрупованням росіян командував генерал-лейтенант граф Нірод. Тоді ж на повну силу виявили свої тактичні здібності генерали Данненберг, Охтерлоне, підполковники Ернрот і Скуюдері (смертю героя пізніше загинув у Новоросії), майор Гальє, штабс-капітан Лютер, прапорщик Папандопуло³.

Синопський бій. У даному інциденті, котрий давно вже став хрестоматійним фактом, окрім інших, брав участь далекий родич оспіваної О. С. Пушкіним Анни Керн, один з майбутніх творців вітчизняного броненосного флоту капітан-лейтенант Керн. Разом з екіпажем пароплава «Одесса» він успішно переслідував та знищив вороже судно «Таїф», втративши при цьому із своєї команди лише матроса й офіцера⁴.

В операціях при Четаті та Фонтіна-Бунулай (кінець грудня 1853 року) уславилися дивізійний командир генерал-лейтенант Ліпранді, граф

Анреп-Ельміт, генерал-майор Бельгардт, полковник Баумгартен, капітан фон-Врігт (поліг, піднімаючи солдатів у чергову атаку), штабс-капітани Гіршхейд (у найтяжчу хвилину бою сам став за каноніра) і Ведель⁵.

Оборона Балтійського узбережжя. Адмірала Рікорд та Літке склали її загальний план. Генерал-лейтенант граф Гейден розробив систему захисту Фінської затоки. Командуючими аландським гарнізоном, котрий у середині липня 1854 р. не тільки успішно відбив усі атаки ворога, а й сам перейшов у наступ, були генерал-майор Бодіско і полковник Фурунгельм⁶.

Події в Білому морі та на Тихому океані. Ад'ютант архангельського військового губернатора, лейтенант флоту Бруннер організував захист від ворожої ескадри міста Коли⁷.

Захист Петропавловська-Камчатського. Зазнавши невдачі на однойменному півострові, британці дуже сподівалися взяти реванш під стінами вищезазначеного міста. Сконцентрувавши тут досить значні сили, вони із серпня 1854 р. почали його регулярний обстріл з важких гармат. Невеликий гарнізон, терміново реставрувавши шість батарей, мужньо боронився, завдаючи нападникам дошкульних втрат. Причому до багатьох операцій мали безпосереднє відношення й герої нашого нарису.

Першими ворожого удару зазнали артилеристи розташованого на березі місцевого озера 6-го дивізіону під командуванням поручика К.Я. Гезехуса. Цей тридцятишестилітній колишній корабельний інженер зумів так розташувати підлегли йому чотири десятки бійців та «3 восьминадцяти- і 7 шестифунтових, вельма легких, орудия», що «червоні мундири», пересвідчившись у нездоланності позицій свого противника, поспіхом відступили⁸.

В останній тиждень серпня епіцентр опору перемістився на Миколаївську гірку – висоту на південній околиці портової фортеці. Декілька штатських чиновників, 9 гардемаринів, п'ятеро моряків і залишки резервної колони волонтерів шість разів відбивали атаки англійського десанту, до складу якого входили щонайменше 300 чол. «Ми, згадував пізніше один з учасників тих подій, - стоячи по коліна у крові, з гвинтівками в руках дуже дорого продавали наше життя»⁹. Зрештою чергова контра- така завершилася повною перемогою оборонців, серед яких, зокрема, особливою мужністю відзначився юнкер Літке. На постаті останнього варто зупинитися окремо.

Син всесвітньо відомого мореплавця, засновника Російського географічного товариства адмірала Ф.П. Літке, він, принагідно скориставшись прізвиськом батька, міг без будь-яких проблем зовсім уникнути мобілізації. Але все відбулося навпаки, й уже від початків збройного конфлікту Костянтин Федорович потрапляє в особливу групу при штабі камчатського військового губернатора В. С. Завойка. Та неспокійна вдача кличе його далі, у самісіньке пекло: за короткий термін отримав чотири подяки від командування, звання мічмана та «Знак отличия воєнного ордена»¹⁰.

Понад двадцять разів загострювалася ситуація і навколо третього реду. Здавалося, сили його захисників уже давно були вичерпані. Проте

бійці трималися, встигаючи в короткі хвилини між шквальними канонадами відновлювати пошкоджені бруствери. Попереду таких героїв-ремонтників, як правило, бачили невисокого худорлявого чоловіка у формі імператорських військово-морських сил.

Михайло Петрович Тіроль прийшов на службу в буремні 1830-ті. Початок Східної війни він зустрів лейтенантом, виконуючим обов'язки першого помічника командира фрегата "Аврора". Нагородою ж конкретно за Петропавловськ стали орден Св. Володимира 4-го ступеня з мечами, а також "производство с весьма похвальным отличием в капитаны второго ранга". Смерть наздогнала його у липні 1866р.¹¹.

Теж саме можна сказати й про сьоме, останнє укріплення, розташоване, за свідченням джерел, «у рыбного сарая, или, по-местному, на Кошке». Шквал вогню відібрав життя в 30-ти нижніх чинів, розбив дві з п'яти наявних гармат. Проте вцілілі 19 солдатів з честю виконали свій обов'язок, ані на крок не відступивши, не зрадивши присязі багато у чому завдяки своєму молодому, але досить досвідченому командирові¹².

Василь Кіндратович Коралов прибув до міста на шхуні «Двина». Він зразу ж виявив бажання служити саме на передовій. Потрапивши в окопи, значну увагу приділяв роботі серед особового складу, пояснюючи підлеглим важливість моменту, швидкоплинність агресії, її неминучу приреченість на невдачу. У бій завжди кидався першим, а виходив з нього лише тоді, коли санітари переносили в тил усіх поранених. Слід відзначити, що подібного роду мужність незабаром було відзначено черговим підвищенням по службі та декількома відзнаками¹³.

Протягом 20-24 серпня 1854 р. вирішувалася, власне кажучи, доля самого Петропавловська. Лондонські стратеги, запланувавши переможно завершити кампанію, віддали своїм військам у регіоні категоричний наказ: «Містом оволодіти будь якою ціною. Незважаючи на втрати, похідним маршем рухатися далі». Спеціалістам у галузі воєнної історії добре відома висока дисциплінованість тодішньої англійської армії, завадити якій виконати цю важливу директиву центру могла лише виняткова мужність безпосереднього супротивника.

В центрі боротьби за Камчатку з російської сторони завжди, так би мовити, знаходився бойовий корабель «Аврора». Зокрема на берег зійшла більшість його моряків. Піхота отримала декілька загонів мужніх людей, кожен з яких ладен був краще вмерти, аніж відступити. Боцмани стали до лафетів, мічмани – очолили батареїні обслуги, матроси з'явилися у погонах мобільних штурмових групах та загонах винищувачів-снайперів. Проте найбільше навантаження лягло на плечі капітана.

Іван Миколайович Ізілмет'єв мріяв про море з раннього дитинства. Реалізуючи свої вподобання, юнак впродовж 1826-1830 рр. навчався в Морському кадетському корпусі, виявляючи неабиякі здібності з теорії навігації, математики, географії, торговельного права. У наступні два десятиліття молодий капітан-лейтенант плавав на фрегатах «Принц Оранський», «Константин», «Імператор Олександр Перший», тендерах «Лебідь» і «Волга». Напередодні та в ході так званої Дунайської кризи

1851-1852 рр. він опинився на корветі «Князь Варшавський», а ще через шість місяців став головним аврорівцем¹⁴.

Говорять, що посада обтяжує. У кого більше владних повноважень, той і несе на собі левову частку зобов'язань по них, повною мірою відповідаючи за конкретний перебіг подій. Добре знав це й І.М. Ізілметьєв. Однак, керуючись почуттями патріота, став душею міської оборони, занісши за неї в свій послужний список звання капітана другого рангу та орден Св. Володимира третього ступеня. Потім було швидко просування по службі, чин контр-адмірала, аж поки 4 листопада 1871 р. життя цього невтомного трудівника-воїна не обірвалося на посаді начальника штабу кронштадського порту¹⁵.

Граф М.П. О'Рурк – нащадок славетної династії російських воєначальників, чиї представники уславилися ще в боротьбі з Наполеоном на Поділлі, Волині й у Царстві Польському, очолював оборону далекосхідного форпосту імперії на 1-му, 3-му і 6-му редутах, керував розвідувальними рейдами в стан ворога. Документи свідчать, що за неодноразові заслуги «...перед престолом та Батьківщиною цей кмітливий, розумний, винахідливий юнак отримав офіцерське звання й орден»¹⁶.

Силою обставин потрапив у солдати і Г.Шренк. Майбутній дійсний член вітчизняної академії наук, цей учений напередодні іноземної навали займався викладанням командам флотських екіпажів Петропавловська-Камчатського зоології, ботаніки, географії. А коли почалася війна, добровільно взяв у руки зброю й поведінкою своєю на практиці довів: коли лунають постріли, музи не завжди мовчать!¹⁷

Налагодження оборони порту Де-Кастрі. Не задовольняючись захопленням приморських територій, союзники намагалися розширити зону вторгнення за рахунок внутрішніх районів, використовуючи для цього перш за все басейни великих рік. У свою чергу в Санкт-Петербурзі, добре розуміючи небезпечні наслідки проникнення ворога вглиб імперії, всіляко намагалися локалізувати його активність виключно береговою смугою.

В один з холодних березневих днів 1854 р. прапорщик М. О. Глен отримав розпорядження організувати і провести десант до укріплення у район затоки Чихачьова. Майже місяць тривала технічна підготовка експедиції. Тільки 6 квітня сформована ним 8-ма рота, скориставшись початком амурської навігації, в надзвичайно важких кліматичних умовах почала рух у напрямку вищезазначеного укріплення, проклавши перший торний шлях від озера Кізі до затоки. Намагаючись розвинути успіх, Микола Олексійович збільшив свій загін до 400 чол., який поволі просунувся далі, маючи на меті досягти селища Лончаково поблизу гирла Кари. Здолавши різні перепони, група, до складу якої входили ще й солдати 12, 13 та 14 сибірських батальйонів, досягла, нарешті, Нерчинської округи¹⁸.

Експедиції в азіатську частину Блискучої Порти. Діючи через Мінгрелію і Гурію, російські війська витримали тут до десятка кривавих зіткнень. Зокрема, командир Брестського полку генерал-майор Бруннер за оборону Ацхура був нагороджений орденом Святого Георгія IV ступеня.

Генерал-лейтенант Фрейтаг, полковник Дресер, підполковник Циммерман багато зробили для вдалого ходу операції під Ахалціхом (12-15 листопада 1854 р.). В боях у сусідньому районі заслужили подяк начальства генерали Алопеус, Боур, Ідреніус. В одному з боїв поліг батальйонний командир Еріванського полку майор Ротман¹⁹.

Місцем гострого протистояння із Стамбулом став Кавказький фронт війни, де обидві сторони, окрім бойових дій в їх чистому вигляді, намагалися проводити кожна свою національну політику. Рекрутські набори серед місцевого населення, продовольче питання, інтендантське забезпечення армій вимагали глибоких знань та розуміння психології жителів краю, їхніх звичок, вірувань й обрядів. З російського боку вправність тут виявив й дехто з носіїв явно неслов'янських прізвищ.

На всю Вірменію гриміло тоді ім'я генерал-лейтенанта К. К. Врангеля. Керуючи обороною міста Ерівань, він за короткий час перетворив його на неприступну фортецю, під стінами якої турки втратили тисячі своїх бійців. Трохи згодом генерал очолив штурмовий загін. 16 червня 1854 р., досягши озера Чингіль, його солдати маршовим порядком атакували центр баязідського корпусу ворога. Здолавши чотири лінії загороджувального вогню та наблизившись до мусульманських окопів на 200 метрів, вони кинулися у багметну атаку. Не витримавши шаленої навали, турки почали відступ, що трохи згодом перетворився на панічну втечу. Шість верст, аж до селища Кара-Булах, гнали їх донські козаки, полк азербайджанців та сотня курдів, винищивши (при власних втратах одного офіцера й 56-ти рядових) 2 тис. чол., взявши у полон 370, захопивши 17 штандартів, 6 знамен, 4 гармати²⁰.

Генерал від кавалерії М.О. Рєд змінивши весною 1854р. графа М. С. Воронцова на посаді командира Кавказького корпусу, цей вихідець з Ірландії поперед усе вжив рішучих заходів до захисту Тифліса та найближчого від нього Самурзаканського району, де, за його наказом, дві сотні дворянсько-князівської міліції розташувалися в Анаклії, а триста селян-ополченців - від кордонів Мінгрелії до Абхазії²¹.

Згадки про наступний рід зразу ж відроджує у пам'яті комічну та водночас сумну історію, яка не так давно відбулася в Києві. Заходившись перейменовувати деякі вулиці столиці на старий лад, міська влада присвоїла одній з них на Л'укянівці нове звучання – «Боговутівська». І довго б перебувати їй під цією вивіскою, аби хтось не підказав, що у даному випадку районна стратиграфія зберегла пам'ять про Баггавутів – російську дворянську сім'ю норвезького походження.

В 1854 р. генерал П.В. Баггавут, обіймаючи посаду начальника кавалерії Александропольського повіту, відіграв неабияку роль у перемозі вітчизняних збройних сил у так званій «Кюрукдаринській справі». Вже на початковому етапі бойових зіткнень з ворогом вояки під його командуванням знищили 10 турецьких батальйонів та 2 полки кінноти, а трохи згодом, підсилені дев'ятьма сотнями козаків, тисячею азербайджанських міліціонерів, дивізіоном терських драгун, примусили яничар повністю очистити населений пункт Кюрук-Дара²². Від сучасників генерал отримав нагороди за героїзм, від їхніх нащадків, на жаль- морок забуття.

Операція «Карс». Розпочавшись у середині червня 1855 р., вона мала на меті не лише повне оточення вищезазначеного міста, але й оволодіння ним. Саме для виконання останнього завдання і було створено декілька ударних колон, від злагодженої дії яких очікували рішучої перемоги.

Штурм здійснили через три місяці, причому правим флангом царської армії командував генерал - майор Майдель. Маючи перед собою добре укріплені Шорахські висоти, він сам водив своїх бійців на приступ доти, поки намічена справа не закінчилася повним успіхом. Серед підлеглих йому «іноземців» тоді особливо відзначилися начальник тактичної групи військ генерал граф Нірода, а також командувач 4-го батальйону Мінгрельського полку майор Баум²³.

Ліва група атакуючих діяла під орудою генерала Бріммера. Рішучий прибічник вирішення конфлікту збройними методами, цей охрещений у православ'я пруссак відзначався максималізмом думок, рішень та поглядів²⁴.

Коли ж шальки терезів остаточно схилилися на бік російських прапорів, перед їх носіями постало чергове завдання - не дати розбігтися залишкам колишнього, вельми численного, гарнізону. Так, ротмістр Шульц, діючи в складі 1-го кінно-мусульманського полку, «поодиначі перехоплював відступаючих турків у районі Самоватської ущелини»²⁵. А полковник Унгерн-Штернберг, чатуючи із своїми людьми поблизу озера Айгіргьоль, не давав можливості потенційним капітулянтам уникнути полону шляхом злиття з місцевим населенням²⁶.

У 70-80-х рр. ХІХ ст. вся Російська імперія дізналася про оригінальні адміністративні нововведення туркестанського генерал-губернатора К.П.фон Кауфмана, який особливо заохочував до служби в краї тих чиновників, хто добре розумівся на місцевих діалектах. Не шкодуючи грошей на премії для таких лінгвістичних самородків, він настільки зміцнив позиції Санкт-Петербурга у регіоні, що це викликало серйозне занепокоєння британських спецслужб. Почалася ж кар'єра цього видатного соціального експериментатора саме на Кавказі за часів Східної війни, коли, будучи полковником, він разом з О. М. Дондуковим-Корсаковим розробив умови беззастережної капітуляції Карса²⁷.

Отже, обрусілі носії прізвищ, чие фонетичне звучання подекуди дивувало корінних росіян, перебуваючи у вітчизняних збройних силах, брали активну участь в антикоаліційній боротьбі Росії 1853-1856 рр.

1 *Баюв А. К.* Курс истории русского военного искусства.- В 2-х вып.- Вып.-2.-СПб., 1909. - С.28-29.

2 *Богданович М. И.* Восточная война 1853-1856 годов.- В 4-х ч.- Ч.2. - С. 256-257.

3 Там само.- С. 280.

4 *Веселаго Ф. Ф.* Краткие сведения о русских морских сражениях за два столетия, с 1656 по 1856 годы.- СПб., 1871.- С. 114.

5 *Богданович М. И.* Вказ. праця.-Ч.2.-С.209.

6 *Веселаго Ф. Ф.* Войны России за обладание Балтийским морем, политика Англии в отношении России и вступление английского флота в Балтийское море.- М., 1855. – С.58.

-
-
- 7 **Веселаго Ф. Ф.** Очерк русской морской истории.-В 3-х ч.-Ч.1.-СПб.,1875.-С.90.
- 8 Героическая оборона Петропавловска-Камчатского в 1854 году.- Сб. воспомин., статей, писем и официальных док.-Петропавловск-Камчатский, 1979.-С. 16; 34.
- 9 Там само. – С. 165.
- 10 Там само. – С. 17, 34, 38.
- 11 Там само. – С. 31, 36.
- 12 Там само. – С. 16.
- 13 Там само. – С. 31, 34.
- 14 Там само. – С. 37.
- 15 Там само. - С. С. 37-38.
- 16 Там само. - С. 38.
- 17 Там само.- С. 76.
- 18 Там само. – С. С. 88, 90, 102.
- 19 Сарбейські читання. Перше засідання Всеукраїнського круглого столу.- К., 2003.- С 73.
- 20 **Ибрагимбейли Х.-М.** Кавказ в Крымской войне 1853-1856 годов и международные отношения.- М., 1971.- С. 225-226; **Богданович М. И.** Вказ. праця.- Ч. 2.- С. 156.
- 21 **Дубровин Н. Ф.** История войны и владычества русских на Кавказе.- В 4-х т. - Т. 4.- СПб.,1886.- С.319.
- 22 **Ибрагимбейли Х.-М.** Вказ. праця. – С. 252, 261.
- 23 Там само.- С 316.
- 24 Там само.- С. 301.
- 25 **Урусов С. С.** Очерки Восточной войны. 1854-1855г.г.- М., 1876.- С. 171.
- 26 **Ибрагимбейли Х.-М.** Вказ. праця.- С. 301.
- 27 Там само.- С. 358.

